

SAHÎH-İ MÜSLİM'E
-SENED ve METİN YÖNÜNDEN-
YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Kemal ÖZCAN

Kitabe Yayınları: 72

SAHÎH-İ MÜSLİM'E
-SENEDE ve METİN YÖNÜNDE-
YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Kemal ÖZCAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Aralık 2023

ISBN: 978-625-98762-2-1

CR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

SAHÎH-İ MÜSLİM'E
-SENED ve METİN YÖNÜNDEN-
YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Kemal ÖZCAN

Ankara 2023

Kemal ÖZCAN

1983 yılında Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinde doğan yazar ilk ve orta tahsilini burada yaptı. 2005 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2010 yılında “*Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'an-ında Hadislere Yaklaşımı*” adlı teziyle Yüksek Lisans, 2014 yılında da “*Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*” adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı.

Yazarın Yayınlanmış Diğer Eserleri

Hz. Peygamber'in Söz ve Uygulamalarının Tarihselliği Üzerine, Fecr Yayınları, Ankara, 2023.

Hz. Muhammed'i ve Mesajını Tarihsel Bağlamında Anlamak, Fecr Yayınları, Ankara, 2023.

Makaleleri

Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde Yer Alan “Hadislerle Amel” Konusu, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: II, sayı: 40, s. 245-274.

Buhârî ve Müslim'in Sahihleri Hakkında Farklı Görüşler, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: II, sayı: 40, s. 215-244.

Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Önemi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XIV, sayı: 2, s. 169-190.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ -----	7
SAHİH-İ MÜSLİM'E SENED YÖNÜNDE YAPILAN ELEŞTİRİLER ---	15
Seneddeki Problemlere Dolayı Yapılan Eleştiriler -----	16
Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebi'l-Hüseyn el-Herevî-----	16
Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî-----	19
Ebû Muhammed b. Ali B. Ahmed b. Saîd İbn Hazm ez-Zâhirî-----	23
Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî-----	31
Sahîh-i Müslim'de Cerh Edilen Râviler -----	35
SAHİH-İ MÜSLİM'E METİN YÖNÜNDE YAPILAN ELEŞTİRİLER ----	77
Kur'ân'a Muhalif Olduğu İddiasıyla Eleştirilen Rivayetler -----	79
Değerlendirme-----	115
Tarihi Verilerle Çeliştiği için Eleştirilen Rivayetler -----	119
Değerlendirme-----	134
İsrâiliyyât Olduğu Gerekçesiyle Eleştirilen Rivayetler -----	135
Değerlendirme-----	203
Fiten Konusunda Eleştirilen Rivayetler -----	208
Değerlendirme-----	226
İdrâc Sebebiyle Eleştirilen Rivayetler -----	229
Değerlendirme-----	241
Aralarında İhtilaf Olduğu Varsayılan Rivayetler -----	243
Değerlendirme-----	282
SONUÇ -----	285
KAYNAKÇA -----	291

SUNUŞ

İslâm dininin Kur'ân-ı Kerim'den sonraki en önemli kaynağı olan sünnetin sonraki nesillere ulaşmasında başlıca etmen olan hadislerin ilk dönemden itibaren -tamamen- yazıya geçirilmeyip/kitap haline getirilmeyip -önemli bir kısmının- sonraki nesillere sözlü olarak aktarıldığı bilinmektedir. Hz. Osman dönemindeki siyasi problemlerin etkisiyle meydana gelen iç karışıklıklardan sonra hadis rivayeti konusunda daha hassas davranılması gerektiği düşünülmüş ve isnat sorulmaya başlanmıştır. Zira bu karışıklık durumunda insanların taraf olmaları, onların kendi davaları için hadis uydurabileceği fikrini uyandırmıştır.

İlerleyen yıllarda işler daha da karışmış ve dördüncü halife Hz. Ali önce Hz. Âişe, Zübeyr b. Avvam ve Talha b. Ubeydullah gibi önde gelen sahâbilerle savaşmak zorunda kalmış; çok geçmeden de Muâviye ve Amr b. As'ın öncülük ettiği başka bir ordu Hz. Ali'nin karşısına çıkmıştır. İçlerinde sahâbilerin de bulunduğu iki Müslüman grubun savaşları, sayıları on binleri bulan insan ölümleri ile neticelenmiş ve Müslümanlar arasında ciddi kırılmaların meydana gelmesine sebep olmuştur.

Bu olaylardan sonra Hz. Ali'nin şehit edilmesi ve Emevi iktidarının başlaması ile Müslümanlar arasındaki iç huzursuzluk devam etmiş; Cuma hutbelerinde Hz. Ali ve ailesi hakkında küfre varan hakaretlerin yapılması Hz. Peygamber'in aile efradına saygı duyan Müslümanların nazarında infialerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da Emevî yönetimi tarafından şehit edilmesi ise Müslümanların asırlar boyu sürecek olan ayrılıklarının başlamasında önemli rol oynamıştır.

Yezid'e karşı ayaklanan Medinelilerin isyanının kanlı bir şekilde bastırılması Müslümanların uzun süre unutamadıkları olaylar arasında kendine önemli bir yer edinmiştir. "Harre Vakası"

ismi verilen bu olay sonucu bazı sahâbilerin içinde bulunduğu çok sayıda Müslümanın öldürüldüğü, Medine'nin yağmalandığı, yüzlerce kadına tecavüz edildiği aktarılmıştır. İlerleyen dönemlerde Abdullah b. Zübeyr'in Emevilere karşı ayaklanması ve Hicaz merkezli yeni bir devlet kurması sonucu iki grup arasında kanlı savaşlar meydana gelmiş ve İbn Zübeyr'in ortadan kaldırılması için Kâbe'nin yakılıp yıkılmasına göz yumulmuştur. Yaşanan bütün bu olaylar Müslümanların gruplara bölünmelerine ve birbirlerine düşman olmalarına sebep olmuş; düşmanına karşı psikolojik üstünlük sağlamak adına dini referansı kullanma eğilimi ortaya çıkmıştır.

Ayrıca bu konuda yapılan tartışmalar kelami mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Mezhep mensupları rakipleri ile mücadele ederken Kur'ân ayetlerine başvurmuş; diğerlerinin aleyhine olduğunu düşündükleri ayetleri delil olarak kullanmışlardır. Aynı durum hadisler için de geçerli olmuştur. Hatta hadis konusunda bir adım ileri gitmişler ve hadis uydurma faaliyetlerini başlatmışlardır. Hadislerin, Kur'ân ayetleri gibi Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra iki kapak arasında toplanmamış olması ise söz konusu mezheplerin kendi lehlerine ve rakiplerinin aleyhlerine hadis uydurmalarını kolaylaştırmıştır.

Diğer taraftan İslâm fetihleri sonucu diğer dinlere mensup olan kimselerin İslâm dinine zarar verme adına hadis uydurma faaliyeti içine girmeleri de mevzu hadislerin çoğalmasında önemli bir paya sahip olmuştur. Bu dönemde özellikle fedâil ile ilgili meseleler başta olmak üzere birçok konuda -Allah rızasını umarak- din adına hadis uydurulduğu da aktarılmıştır.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu gibi sebeplere Arap toplumunda yazı -daha doğrusu kitap- kültürünün fazla gelişmemiş olmasını da ekleyebiliriz. Böyle bir ortamda âlimlerin ölmesi ile (hadis) ilminin yok olacağından duyulan endişe neticesinde hadislerin, resmi olarak/devlet eliyle tedvin edilmesinin gerekliliği hissedilmiştir. Bu faaliyeti H. 99-101 yılları arası Emevi halifeliği yapan Ömer b. Abdulaziz başlatmıştır.

Fetihlerin durmadan devam etmesi sonucu Müslümanlar diğer dinlere mensup insanlarla daha çok karşılaşmaya ve onlarla ilmi münazaralar yapmaya başlamışlardır. Ayrıca bunlardan Müslüman olanlara dinin öğretilmesi veya onların karşılaştıkları problemlere cevap bulunması için Hz. Peygamber'in uygulamalarının derli toplu bir kaynakta bulunması lüzumu hissedilmiş ve bu da ilim adamlarını hadislerin tasnifine sevk etmiştir. Müslümanların kendi içlerinde farklı gruplara ayrılmaları, hadis uydurma faaliyetlerinin artması, fikhî mezheplerin teşekkülü ve devletin hadisleri koruma politikası gibi etkenler de tasnif faaliyetine hız kazandırmıştır.

Hadislerin düzenli bir şekilde kitaplarda yer almaya başladığı tasnif döneminde, dönemin ilmi gelişmeleri bu kitapların sistemlerinde etkili olmuş; fıkıh kitaplarındaki düzen ve başlıklar onların oluşmasına katkıda bulunurken, tartışılan kelami problemlerden bir kısmı, hadis kitaplarının bazı bablarının başlığı olarak yer almıştır. Fakat yapılan bu düzenlemeler de sahih kabul edilmeyen hadislerin mezkûr kitaplarda yer almasına engel olamamış olsa gerek ki, sadece sahih kabul edilen hadislerin bir kitapta toplanılması amaçlanmış ve bu uğurda çaba sarf edilmiştir. Bu alanda ilk ciddi çalışma İmam Buhârî tarafından kaleme alınmıştır. Buhârî'nin hemen ardından ise talebesi İmam Müslim, onun yolundan gitmiş ve bazı kimselerin zayıf ve münker hadisleri halk arasında yaymalarından duyduğu rahatsızlık neticesinde sadece sahih hadislerin bulunduğu bir kitap tasnif etmeyi amaçlamıştır. O, bu eserine yalnızca ümmetin sıhhati konusunda görüş birliğine vardığı hadisleri aldığını ifade ederek bu konudaki ciddiyetini ortaya koymuştur.

İmam Buhârî ve İmam Müslim'in "Sahîh" ismini verdikleri eserleri bu alanda zirve sayılmış; onların eserlerini (değer bakımından) geçebilecek başka bir eserin telif edilemediği yönünde iddialar dile getirilmiştir. Sonraki yüzyıllarda bu iki esere önemli değerler atfedilmiş; onların İslâm dininde, Kur'ân'dan sonra en

sahih iki kitap olduğu ve bu iki eserde geçen bütün hadislerin ümmetin icmasıyla sahih kabul edildiği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Hatta Kur'ân gibi Buhârî hatimleri yapılarak bu konuda onlara atfedilen değer ortaya konmuştur.

Peki, gerçekten de (geçmişten günümüze kadar) bütün İslâm ümmeti Buhârî ve Müslim'de geçen hadislerin tamamının sahih olduğu konusunda görüş birliği içinde olmuş mudur? İslâm âlimlerinden herhangi biri bu iki kitapta yer alan hadislerden birinin sahih olmadığı yönünde görüş beyan etmiş midir? Etmişse bunun değeri nedir? Aynı şekilde bu iki eserde bulunan hadislerle amel edilmesinin vucubiyeti konusunda bir icmanın varlığından bahsetmek mümkün müdür? Bu eserlerde anlam olarak birbirinin tersi yönde rivayet var mıdır? Böyle bir durumda âlimler tercih yönüne başvurmuşlar mıdır? Bu şekilde bir uygulamanın mevcut olması, söz konusu icma iddiası ile çelişmez mi? Diğer taraftan hadisin sıhhatinin tespiti noktasında en belirgin kriterin ricâl tenkidi olduğu (görüşü) göz önünde bulundurulduğunda, Sahîh-hayn'da yer alan râviler arasında cerhe uğrayanları olmuş mudur?

Biz bütün bu soruların detaylı bir inceleme sonucu cevaplanması gerektiğini düşündüğümüz için böyle bir çalışma yapmaya karar verdik. İmam Buhârî'nin Sahîh'ine değil de İmam Müslim'in Sahîh'ine yöneltilen eleştirileri incelememizin sebebi ise Buhârî üzerine bir çalışmanın varlığından kaynaklanmaktadır.¹ Sahîh-i Müslim'e yönelik benzeri bir çalışmanın sadece makale boyutunda kalması da bizi İmam Müslim'in eserine yönelik eleştirilerle alakalı bir çalışmaya yönelten etkenlerdendir. Konuyla alakalı olarak Mehmet Emin Özafşar'a ait olan söz konusu makalenin² bilgi ve yöntem bakımından çalışmamıza önemli katkı sağladığını ifade etmenin ilmi bir borç olduğunu belirtmek isteriz.

¹ Ahmet Tahir Dayhan, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1995.

² Mehmet Emin Özafşar, "Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Camiu's-Sahîh'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, XXXIX, 287-356.

Biz hadislerin eleştirisinin sened ve metin yönünden olduğu- nu göz önünde bulundurarak çalışmamızı iki ana başlık altında topladık. Birinci bölümde Sahîh-i Müslim'e sened bakımından yöneltilen eleştirileri ele aldık. Fakat bu konuda yapılan eleştirilerin genel olarak benzerlik göstermesi sebebiyle bu konuda öne çıkan dört şahsın tenkitlerinden bir kısmını örnek vermekle yetindik. Bunlar Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebi'l-Hüseyn el-Herevî (ö. 317), Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385), Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm ez-Zâhîrî (ö.456) ve çağdaş müelliflerden Muhammed Nâsîrüddin el-Elbânî'dir (ö. 1420).

Bu bölümde ele aldığımız diğer bir konu ise Müslim'in râvileri arasında cerhe uğrayanların tespiti ve bunlar hakkında kullanılan cerh ifadelerini ortaya koyduktan sonra bu râvilerin Sahîh-i Müslim'de yer alan rivayetlerine işaret etmek oldu. Bu alanda Ebû Zür'a el-İraki'nin (ö. 826) el-Beyân ve't-Tavdih li-men Uhrice lehu fi's-Sahîh ve Müsse bi-Darbin mine't-Tecrîh³ isimli eseri râvilerin isimlerini tespit konusunda istifade ettiğimiz başlıca kaynak oldu. Tespit edilen bu isimler hakkında çok sayıda Ricâl kitabına başvurmamıza rağmen bunlar arasında bazılarını sıklıkla kullandığımızı ifade edebiliriz. Sıkça başvurduğumuz bu eserlerin isimleri ve yazarları şu şekildedir:

Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303), ed-Duafâ ve'l-Metrûkûn,⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtîm (ö. 327), el-Cerh ve't-Ta'dîl,⁵ Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân (ö. 354),

³ Ebû Zür'a Veliyüddin Ahmed b. Abdürrahim el-İrâkî, *el-Beyân ve't-Tavdih li-men Uhrice lehu fi's-Sahîh ve Müsse bi-Darbin mine't-Tecrîh*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dârü'l-Cinan, Beyrut, 1990.

⁴ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkûn*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed, Haleb, 1396.

⁵ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut 1952.

Kitâbü's-Sikât;⁶ Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, (ö. 597), ed-Duafâ ve'l-Metrûkûn;⁷ Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî (ö. 742), Tehzîbü'l-Kemal fi Esmâ'r-Ricâl⁸; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî (ö. 748), Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl⁹ ve Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ;¹⁰ Ebü'l-Fadl Şehabuddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852), Tehzîbü't-Tehzîb.¹¹

Tezimizin ikinci bölümünde ise Sahîh-i Müslim'de yer alan hadislere metin yönünden yapılan eleştirileri ele aldık. Elde ettiğimiz malzemeye göre bunları belli başlıklar altında topladık. Bu bölümde yapılan eleştirilerin cevaplarını bulmak için sıklıkla müracaat ettiğimiz kitaplardan üçü şunlardır:

Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö. 676), el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccac;¹² Ebü'l-Fadl Şehabuddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852), Fethü'l-Bari bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî;¹³ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Haneffî el-Aynî (ö. 855), Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî.¹⁴

⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hıbbân, *es-Sikât*, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.

⁷ Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa ve'l-Metrûkûn*, thk. Ebü'l-Fida Abdullah el-Kadi, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406.

⁸ Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.

⁹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, 1963.

¹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.

¹¹ Ebü'l-Fadl Şehabuddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matbatu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizamiyye, Haydarabad, 1326.

¹² Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1392.

¹³ İbn Hacer, *Fethü'l-Bari bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1379.

¹⁴ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Haneffî el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâî't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Tezimizin Kur'ân kısmı ile ilgili rivayetleri incelerken iki yüksek lisans tezini gördüğümüzü ifade edebiliriz. Bunlar; Ayşe Açıkkel'in "Kur'ân'ın Cem'i İle İlgili Rivayetler ve Tahlili"¹⁵ ile Oğuzhan Karagöz'ün "Kur'ân'dan Olup Olmadığı İddia Edilen Bazı Süre ve Âyetlerle İlgili Rivâyetlerin Tahlili"¹⁶ isimli çalışmalarıdır.

İsrâiliyyât ile alakalı konularda ise dikkatimizi çeken çalışmalar arasında Yasemin Çekiçoğlu'nun "Sahîhayn'da Ebû Hüreyre'nin İsrâiliyat Olarak Nitelendirilen Rivâyetleri"¹⁷ isimli yüksek lisans tezinin olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu konuda başvurduğumuz güncel kaynaklardan öne çıkanları şunlardır: Muhammed Gazzâlî, Nebevi Sünnet;¹⁸ Sadık Ebû Bekr, el-Advâu'l-Kur'âniyye fi'ktisâhi'l-Ehâdîsi'l-İsrâiliyye ve Tathîri'l-Buhârî minha;¹⁹ Muhammed Sadık en-Necmî, Advâun Ale's-Sahîhayn.²⁰

Diğer taraftan ülkemizde de Sahîh-i Müslim'de yer alan bazı hadisleri (dolaylı ya da direkt olarak) metin yönünden eleştiren ilim adamlarımızın/kadınlarımızın olduğu görülmektedir. Çeşitli kitap ya da makalelerinden istifade ettiğimiz ilim insanlarımız şunlardır: Ahmet Keleş, Ali Osman Ateş, Bünyamin Erul, Enbiya Yıldırım, Hakkı Şah Yasdıman, Hidayet Şefkatli Tuksal, İbrâhim Sarımsı, İsmail Hakkı Ünal, İsrâfil Balcı, Mehmet Azimli, Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar, M. Hayri Kırbasoğlu, M. Said Hatiboğlu, Osman Oruçhan, Rıza Savaş, Süleyman Ateş.

¹⁵ Ayşe Açıkkel, *Kur'ân'ın Cem'i İle İlgili Rivayetler ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2007.

¹⁶ Oğuzhan Karagöz, *Kur'ân'dan Olup Olmadığı İddia Edilen Bazı Süre ve Âyetlerle İlgili Rivâyetlerin Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2007.

¹⁷ Yasemin Çekiçoğlu, *Sahîhayn'da Ebû Hüreyre'nin İsrâiliyat Olarak Nitelendirilen Rivâyetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

¹⁸ Muhammed Gazzâlî, *Nebevi Sünnet*, çev. Ali Özek, İstanbul 2007.

¹⁹ Sadık Ebû Bekr, *el-Advâu'l-Kur'âniyye fi'ktisâhi'l-Ehâdîsi'l-İsrâiliyye ve Tathîri'l-Buhârî minha*, y.y., ts.

²⁰ Muhammed Sadık en-Necmî, *Advâun ale's-Sahîhayn*, thk. ve Arapçaya çev. Yahya Kemâlî el-Behrânî, Kum, 1419.

Son olarak bu çalışmanın 2014 yılında tamamlanan “*Müslim'e Yöneltilen Eleştiriler*” isimli doktora tezinin bazı değişiklikler ve ilaveler yapılarak neşredilmiş hali olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Burada tezin danışmanlığını yapan değerli hocam Prof. Dr. Nevzat Âşık'a da teşekkürü bir borç bildiğimi belirtir; kendisine ilim dolu ve sağlıklı uzun bir ömür dilerim.